

Mezi těmito dvěma implikacemi subjektivity se pak rozprostírá celé pole toho, čemu říkáme osoba a její vědomý život. Ani slovo o duchu či dokonce duši, žádné oživující principy a hybatele, žádné antropologické konstanty, ale místo toho úvaha, jak si osoby vytvářejí svůj obraz o sobě samých, který potom řídí jejich vztah k tomu, co považují za svět a co je také jen jejich obraz světa. Popel k popelu, obraz k obrazu, a někde mezi sváry obrazů rozvinutá zástava s nápisem „Pravda vítězí“. Naštěstí nevlaje a asi ani dlouho nebude vlát nad hlavou žádného filosofa; byla by to ostuda filosofie.

Břetislav Horyna

Gerald Allan Cohen: *Iluze liberální spravedlnosti*, Praha: Filosofia 2006, 182 s. (přel. kolektiv autorů)

Touto útlou publikací se v českém prostředí vůbec poprvé představuje významný alternativní směr anglosaského politologického a filosofického myšlení. Jde o tzv. **analytický marxismus**, resp. **analytický socialismus**. Jeho prvopočátky lze spatřovat už v iniciativách šedesátých let 20. století, kdy kulminuje masivní vlna snah o reinterpretaci filosofického odkazu Karla Marxe. Obnovený zájem byl soudobě posílen vydáním dosud nepublikovaných děl Marxe raného období – největší pozornost (i v našem prostředí) vzbudily tzv. *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844* (Praha: SNPL 1961). Iniciativa týkající se znovupromyšlení marxistického duchovního odkazu má ovšem hlubší kořeny, sahající až do dvacátých let a spojené se jmény jako G. Lukács a H. Marcuse. V r. 1930 přebírá vedení *Frankfurtského ústavu pro sociální studia* M. Horkheimer, kolem kterého se formuje celý kruh ke kritickému marxismu více či méně tendujících filosofů, sociologů a ekonomů. Vliv těchto samostatných myslitelů, ať již po druhé světové válce se navrátilých do Německa (T. W. Adorno a M. Horkheimer) či působících v USA (H. Marcuse), postupně vzrůstal. Tyto proudy tzv. *neomarxismu* se zvláště v šedesátých letech diverzifikovaly do řady proudů: největší vliv si mezi nimi podržel antropologicky, subjektivisticky orientovaný směr, představovaný v čisté podobě Herbertem Marcusem jako nejvýznamnější postavou tzv. *Nové levice*. Marcuse se soustředil na vypracování nového pohledu na problém člověka, přičemž kombinoval myšlenky Marxovy, Freudovy a Heideggerovy. Na začátku sedmdesátých let, spolu s opadnutím vlivu koncepcí *Nové levice* i slábnutím emancipačního potenciálu tradičního marxistického myšlení, objevuje se linie razící novou interpretaci stávajících schémat marxistického paradigmatu, tentokrát s využitím postupů analytické filosofie. Mezi předními zakladateli nového směru **analytického marxismu** se nacházel také Gerald Allan Cohen (nar. 1941), vystoupivší s vlastní interpretací Marxe v knize *Karl Marx's Theory of History: Defence* (Oxford: Oxford University Press 1978). Nově vzniklý přístup se opíral o deekonomizaci marxismu a k obhajobě socialistických stanovisek využil nástrojů analytické filosofie – lingvistickou a logickou analýzu, funkcionální vysvětlení, teorii her a některé prostředky kybernetiky. Snažil se tedy znejistit nastupující vlnu (neo)liberálního myšlení na jeho vlastní půdě: analytický marxismus se totiž zaměřuje na odhalení rozporů v samotných výrokových strukturách liberální teorie; zaměřuje se na jejich falzifikaci s pomocí jazykové analýzy. Rozporováním konceptuálních výroků liberálních teorií doufá analytický marxismus současně zpochybnit i normativní závěry z těchto teorií plynoucí. Druhým implicitním důsledkem postupů analytického marxismu je vyzdvížení významu morálního rozměru kmenových sociologických pojmů socialismu (svoboda, rovnost, spravedlnost atd.).

Ve druhé vlně, jejíž trvání můžeme zhruba ohraničit od počátku osmdesátých let až po dnešek, pak analytický marxismus přechází v tzv. **analytický socialismus**. Již svým názvem demonstruje jako samostatný směr politické filosofie nové, podstatné rozvolnění svých vztahů s původním Marxovým učením a dílem, přičemž organicky syntetizuje více různorodých myšlenkových tradic. Jedním z vedoucích představitelů tohoto proudu je i nadále profesor Oxfordské univerzity G. Cohen. Autor sám svůj poměr k marxismu formuluje jako poměr k důležité, nicméně již překonané doktríně, umožnivší založení nového vědního oboru jdoucího již dávno svou vlastní cestou. Vyzdvížení etického rozměru socialismu obhajuje mj. poukazem na to, že i marxismus, pyšníci se svou vědeckostí, byl také „*souborem hodnot a projektů, jak tyto hodnoty uskutečnit*“.

Nicméně Cohen sám krajně zjednodušeně vykresluje marxismus jako determinismus spoléhající na neomezený rozvoj výrobních sil, což se prý ve světle ekologické krize jeví zcela utopicky (srov. s. 67–69).

Kromě poučené a hodnotné předmluvy Marka Hrubce (s. 7–35) kniha zahrnuje pět autorových esejů, zarámovaných pro české vydání preambulí s příznačným titulem *Proč ne socialismus?* Předkládaný výbor tak představuje na minimálním prostoru velmi komplexní a reprezentativní průřez Cohenovým myšlením. První esej s názvem *Je možné dosáhnout rovnosti a pospolitosti?* polemizuje s liberálním pojetím individualismu; druhý *Rovnost: od faktu k normě* je věnován otázce dosažitelnosti (a vhodnosti) společenské rovnosti; třetí text *Spravedlnost, podněty a sobectví* falzifikuje teorii spravedlnosti vypracovanou Johnem Rawlsem, zatímco navazující čtvrtý *Kde je třeba jednat. V oblasti distributivní spravedlnosti* představuje Cohenovo vlastní řešení; a konečně poslední, pátý esej *Svoboda a peníze* argumentačně uzavírá okruh základních otázek analytického socialismu.

Hlavní Cohenovo úsilí se soustředí na demonstraci nekonzistence struktur liberálního myšlení, právě oné nekonzistence, kterou lze účinně napadnout. Jazykový rozbor jakožto nástroj kritiky se přímo nabízí, zvláště s ohledem na nehistoričnost liberálních koncepcí, majících původ převážně v různých teoriích společenské smlouvy. Dalším základním principem – nejenom Cohenovým, ale i celého směru analytického socialismu – je snaha o principiální **deideologizaci** veškeré diskuse a její převedení na spor o logickou pravdivost, tj. spor řešitelný racionálními nástroji jazykové analýzy. Tímto se předem ulamuje hrot kritice liberálů zaměřené na „tendenčnost“ socialistických teorií.

Nicméně již předem musíme podotknout, že Cohenem volený postup má i své vážné slabiny. Z pole analytickovy pozornosti vypadává hned několik závažných skutečností: 1. V polemice s (neo)liberály nejde o střet neutrálních výrokových řetězců, nýbrž o střet ideologických koncepcí, které v přímé návaznosti ospravedlňují konkrétní mocenské a materiální nároky. 2. (Neo)liberalismus je reprodukován společenskou skutečností a jeho případná teoretická nekonzistence má jen malý význam pro jeho faktickou ideologickou nosnost. Tvrdíme, že diskrepance v logické struktuře liberálních teorií nejsou rozhodující – rozhodující je (i)racionalita společenských struktur samých, a to v **aplikované praxi** liberalismu. 3. Abstraktní modelové situace analyzované Cohenem (i liberály) jsou bez přímého vztahu k sociální skutečnosti, a stávají se tak toliko polem jazykových her. Cohen (stejně jako jeho oponenti) navíc zcela opomíjí zvěčnělou podobu sociálních vztahů a struktur. Sociální vztahy produkované kapitalismem nelze v žádném případě analyzovat jako struktury vzniknuvší racionálním rozhodnutím (kontraktem) dvou či více svobodných jednotlivců; tyto struktury rovněž nejsou a nemohou být ani racionálními konstrukty s předem předvídanými následky.

Namísto toho Cohen akceptuje výchozí propozici liberálů, spatřujících podstatu problému v logicky konzistentní formulaci situace abstraktně pojaté smlouvy či směny (více či méně rovnocenné). Stejně abstraktně, bez faktického vztahu k sociální skutečnosti, je pak autorem prováděn rozbor též klíčové problematiky spravedlnosti a rovnosti.

Cohen obrací pojmové nástroje liberalismu proti němu samému vždy analogickým způsobem: v rámci analýzy konkrétní liberální teze (či okruhu tezí) nalezneme konceptuální výrok zahrnující určitý uzavřený celek pojmů a poté usiluje o falzifikaci; zkoumá, zda konkrétní konceptuální výrok názorového oponenta je sám o sobě **logicky koherentní**, a tudíž **pravdivý**. Cohen dokazuje nesprávnost argumentačních pochodů svých oponentů ponejvíce gramatickými prostředky. Podle Cohena je logicky podložené napadnutí konceptuální subkonkluze názorového oponenta metodicky velmi vhodné, neboť při dodržení pravidel diskuse tato nemůže skončit vzájemně se vylučujícími normativními výroky.

Druhá vrstva Cohenova přístupu se opírá o (v anglosaských teoriích socialismu tradiční) zesílený důraz na tzv. *normativní ideály* (tj. eticky podložené absolutní hodnoty) a o jejich konvergenci se *společenskými pravidly*, jež představují momentálně dosažitelné minimální požadavky. Nicméně všeobecně se Cohen vlastních normativních výroků ponejvíce zdržuje.

Obecně načrtnuté postupy analytického socialismu můžeme ilustrovat na vybraných hlavách práce: v esejí *Spravedlnost, podněty a sobectví* (s. 89–116) Cohen podrobně probírá Rawlsovu *teorii spravedlnosti*. V rámci postupů analytického socialismu zde nejprve akceptuje konceptuální

tvrzení (soubor argumentů) zastávce (konkrétní) společenské nerovnosti jako podmínky (abstraktní) spravedlnosti; poté usiluje o falzifikaci Rawlsova tvrzení o nerovnosti jako přirozené (a tedy spravedlivé) odměně za vyšší talentovanost.

Jako alternativu k Rawlsově řešení problému vztahu rovnosti a spravedlnosti Cohen navrhuje logické dovození nezbytnosti distributivní spravedlnosti zajištěné **sociálním étosem podporujícím rovnost** (s. 112); resp. navození sociálního étosu ve spravedlivé společnosti, a tak zajišťující spravedlnost též v distribuci. Étos (společenské *milieu*) podle Cohena formuje volbu uvnitř samotných spravedlivých pravidel a vytváří přirozeně tzv. „silné společenství“, jaké můžeme pozorovat uvnitř rodinných vztahů. Existence étosu je naopak předem vylučována v případě striktně ekonomického kalkulu obou smluvních stran. Cohen se snaží svou argumentací podepřít nutnost eliminovat vliv náhody a nešťastných okolností na nerovnou distribuci dobra ve společnosti; vliv, jež liberálové obvykle neberou na vědomí.

V následující kapitole *Kde je třeba jednat. V oblasti distributivní spravedlnosti* (s. 117–140) pak Cohen navazuje na předchozí rozbor a zkoumá logickou konzistenci Rawlsovy aplikace distributivní spravedlnosti v rámci tzv. *velkých institucí*. Cohen oprávněně kritizuje obecnost Rawlsových postulátů a poukazuje na protimluvy a nejasnosti v proudu logické argumentace levicového liberalismu (srov. s. 123). Velice přesně je analytickým socialismem formulován (liberály opomíjený) problém neformálních sociálních tlaků (tlaků neinstitucionalizovaných), které však mohou omezit svobodu stejně účinně jako formální donucovací právo. Podle Cohena názoru liberalismus vůbec nebere v potaz problém, že „*osobní je tedy skutečně politické; osobní rozhodnutí, k nimž je litera zákona lhostejná, jsou pro sociální spravedlnost neopominutelná*“ (s. 131).

Konečně v esejí *Svoboda a peníze* analyzuje Cohen vztah peněžního zabezpečení a svobody, čili jeden z konceptuálních pilířů liberalismu. Jestliže (neo)liberálové tvrdí, že peníze a svoboda spolu nesouvisí, resp. že peníze představují toliko **omezení prostředků, nikoli samotné svobody**, pak Cohen dokazuje nekonzistenci této argumentační operace; bez peněz (jak ukazuje) dojde při pokusu jednotlivce o vykročení za hranici „svobody pro něj“ na území „svobody o sobě“ k vnějšímu zásahu moci, tj. k tomu, co sami liberálové neochvějně definují jako omezení svobody. Cohenovými slovy: peníze představují v zásadě krajně abstraktní poukaz na množinu zcela konkrétních svobod, jimiž disponuje jedinec v závislosti na svých finančních možnostech.

Jak tedy Cohenův myslitelský přínos (byť jistě ne vyčerpáný předkládaným útlým výběrem) hodnotit? Na jedné straně je třeba ocenit snahu o střízlivé, klidné a na přísné logice založené dokazování; rovněž stojí za pozornost využití přesných nástrojů jazykové analýzy ve spojení s obhajobou morálních norem.

K námi již formulovaným námitkám bychom mohli připojit i další: v řadě prvků Cohen přistupuje na *teze* a východiska určovaná liberály zcela nekriticky, např. v jím užívaném postulátu, že sociální chování (a následně i prostředí) je determinováno lidským míněním (sic!), maximálně „kolektivním étosem“; sociální skutečnost se Cohenovi mění v soubor názorů jednotlivců (srov. s. 134). Otázkou pro Cohena zůstává, zda jím žádaný étos sociální spravedlnosti (a s étosem spojená „silná solidarita“) může převládnout v ekonomickém chování. Podle Cohena to možné je, neboť étos pokládá za **spojení racionální volby a morální volby většiny**; např. maximalizace zisku podle jeho názoru není nezbytně součástí étosu kapitalismu (sic!). „*Naším problémem,*“ píše Cohen, „*tedy není prvořadě lidské sobectví, nýbrž nedostatek vhodných organizačních technologií: problém, jak vymyslet správný mechanismus, správný rozvrh*“ (s. 55, zdůraznil autor). Nabízí se pak ovšem věkovitá otázka, proč spravedlivá (a plně morální) společnost nebyla *vymyšlena* již dávno a proč všechny sociální problémy nebyly dávno odstraněny prostou *rozumnou dohodou lidí*. Cohen potom zcela ignoruje podstatu sociálních vztahů v kapitalismu; neanalyzuje skutečné vztahy ve skutečné společnosti, jež se staví do protikladu k subjektivním postojům individua v podobě přírodní síly; chybí vazba na praxi; úplně se přehlíží zásadní vliv výrobních vztahů na formování vztahů sociálních atd.

Přínos vydané publikace nelze tedy hodnotit než rozporně. Nicméně je třeba pochválit iniciativu AV ČR, která umožnila vydat dílo, jež svým obsahem i koncepcí tvoří alternativu k převládajícímu směru politologického myšlení. Uveřejněná kniha tak představuje jedno z narušení teoretické

autocenzury (nejen) v oblasti české politické filosofie. Poněkud obezřetněji je nutno zvažovat vlastní obsah Cohenova myšlení: mnohé jeho postupy, nástroje a postoje bychom totiž mohli označit nikoli za revolučně nové a lepší, ale za velmi, velmi staré...

Peter R. Schuster

Zdeňka Jastrzemsbáková: *Kauzální aspekty vysvětlení*, Brno: Masarykova univerzita 2007, 87 s.

Práce Zdeňky Jastrzemskej ponúka čitateľovi zrejme prvý komplexnejší pohľad na rôzne teórie vysvetlenia a príčinnosti v regióne Čiech aj Slovenska. Hoci téme vysvetlenia a príčinnosti bolo venovaných aj v našich zemepisných šírkach viacero štúdií, takýto ucelený prehľad odlišných koncepcií je pionierskym činom. V zahraničí sa tejto problematike venuje veľká pozornosť hlavne v rámci filozofie vedy a metafyziky, a preto by po tejto útlej, ale obsažnej knižke mali siahnúť hlavne záujemcovia o spomenutú oblasť. Osobná však bude aj pre odborníkov z iných disciplín, pretože témy vysvetlenia a príčinnosti spadajú do metodológie tak spoločenských ako aj prírodných vedcov.

Recenzovaná práca je upravenou verziou dizertácie, napísanej v roku 2005. Autorka tému svojej práce rámcuje tromi otázkami: „Jakou roli hraje kauzalita ve vysvětlení? Co je to kauzální vysvětlení? Kde leží hranice kauzálního vysvětlení?“ (s. 5) Celou knižkou sa vinie snaha nájsť prijateľnú teóriu kauzálného vysvetlenia. Prijateľné kauzálne vysvetlenie by sa pritom podľa autorky malo opierať o teóriu príčinnosti schopnú identifikovať *príčiny, ktoré svoje účinky nielen spôsobujú, ale navyše ich aj vysvetľujú*. Pre potreby vysvetlenia sú preto nevyhnutné príčiny s dostatočnou explanačnou silou. Tým pádom, podľa autorky, nemožno skúmanie modelov vysvetlenia a príčinnosti od seba izolovať. Tento predpoklad je vhodne zakomponovaný aj do celkovej štruktúry práce.

Jastrzemsbáková začína svoje hľadanie vhodného modelu vysvetlenia rozborom Hempelovho modelu pokrývajúceho zákona. Konkrétne predstavuje kľúčové črty, ale aj problémy deduktívno-nomologického a následne aj induktívno-štatistického modelu. Práve nedostatky Hempelovho prístupu viedli viacerých kritikov k záveru, že vysvetlenie by malo predstaviť príčiny vysvetľovaného. Detailné rozpracovanie tejto myšlienky však samozrejme predpokladá vyrovnanie sa s problematikou príčinnosti, a teda, ako zdôrazňuje autorka, pre potreby kauzálného vysvetlenia je nutná vhodná teória príčinnosti. (Niektorí autori takúto teóriu nepredkladajú, lebo pojem príčiny považujú za základný, nevyžadujúci analýzu, avšak autorka s takýmto postojom nesympatizuje – s. 28.) Preto sa Jastrzemsbáková postupne venuje predstavovaniu rôznych pohľadov na príčinnosť. Skúma poňatie príčiny ako nutnej a postačujúcej podmienky, následne Mackieho poňatie príčiny ako INUS podmienky, ako aj niektoré z regularitných a pravdepodobnostných návrhov a Lewisovu kontrafaktuálnu koncepciu príčinnosti. Vo štvrtej kapitole spája témy vysvetlenia a príčinnosti v rámci analýzy Salmonovho modelu štatistickej-relevancie. Rozbor tohto modelu dopĺňa aj predstavením jeho návrhu uchopiť tému príčinnosti cez kauzálne procesy a interakcie. Posledná kratučká kapitola a záver práce zhŕňajú hlavné postrehy autorky ohľadom prijateľnosti jednotlivých modelov. Okrem „regulárnych“ kapitol, práca obsahuje aj dve zaujímavé intermezza: „Kauzalita a determinizmus“ a „Hume a kauzalita“.

Jastrzemsbáková postupne predstavuje problematické miesta jednotlivých teórií a zvažuje závažnosť protipríkladov voči rôznym modelom. Napríklad pri Hempelových modeloch upozorňuje na možnosť obsiahnuť irelevantné premisy v argumentoch, ktoré by mali slúžiť na vysvetlenie. Uvedenie informácií, ktoré nesúvisia s vysvetľovaným javom, však úplne rozvracia explanačnú silu takýchto argumentov. Autorka preto zvažuje, aká teória príčinnosti dokáže postihnúť príčiny s dostatočnou explanačnou silou. Postupne, pre rôzne problémy, odmieta regularitné aj kontrafaktuálne poňatie. Zdá sa, že hlavne kvôli schopnosti vyrovnat' sa s indeterministickými situáciami preferuje pravdepodobnostný prístup k príčinnosti. Tvrdí, že (s určitými výhradami) „pravdepodobnostní úvaha o kauzalitě nabízí nejpřijatelnější možnost, jak vztahy mezi příčinou a účinkem zachytit, a že tato analýza bude nejhodnější také pro jakýkoli model (kauzálního) vysvětlení“ (s. 47–48). V závěre celje práce navyše sympatizuje so Salmonovým prístupom: „Teorie kauzálních procesů a interakcí pak jasně a zřetelně stanovila také hranice kauzálního vysvětlení.“ (s. 80)